

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA JAHON MOLIYA BOZORI XUSUSIYATLARI VA O'ZBEKISTON MOLIYA BOZORINI INTEGRATSIYALASHUVI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Andijon fakulteti talabasi

Ozodbek Masudjonov Turobjom o'g'li

masudjonovozodbek@gmail.com

Annotatsiya: Hozirgigi kunda jahon moliya bozoridagi o'zgarishlar jaxon iqtisodiyotining moliyaviy iqtisodiy vaziyatiga sezilarli ta'sirini o'tkazmoqda. Jahon moliya bozori – dunyo kapital bozorining asosiy qismini tashkil etadi. Moliya bozorining asosiy bo'lagi – fond bozorlari yoki qimmatli qog'ozlar bozoridir. Fond bozori pul mablag'larini to'planishi bilan birga milliy iqtisodiyotning turli jabxalarini rivojlantirishda katta ro'l o'ynaydi. Dunyodagi geologik va siyosiy vaziyat ham fond bozoridagi kurslarning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada jahon moliya bozorining xususiyatlari va hozirgi kunlarda O'zbekiston moliya bozorini rivojlanish jarayoni yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Moliya bozori, fond bozori, kredit-qarz operatsiyalari, xalqaro moliya bozori, birlamchi va ikkilamchi moliya bozorlari, likvidlilik, kapital bozori.

Annotation: Today, the movement of the world financial market has an enormous impact on the financial economic situation of the world. The global financial market is the major part of the global capital market. The main branch of the financial market is the stock markets or securities market. The stock market, along with the accumulation of funds, plays a big role in the development of various fronts of the national economy. The geological and political situation in the world also affects the change in stock market courses. This article covers the features of the world financial market and the development process of the financial market of Uzbekistan in recent days.

Keywords: World financial market, stock market, credit-debt operations, international financial market, primary and secondary financial markets, liquidity, capital market.

Jahon moliya bozorining funktsiyalari quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

1. Bo'sh pul mablag'larini to'plash va ularni alohida tarmoqlar, mamlakatlar va mintaqalar o'rtasida jahon miqyosida qayta taqsimlash.
2. Ishlab chiqarish samaradorligini tezlashtirish va oshirish.

Jahon moliya bozori milliy pul-kreditlarni tartibga solish tizimlari nazorati ostida bo'lgan belgiga asoslanib, milliy moliya bozori va xalqaro moliya bozoriga ajratiladi.

Milliy moliya bozorida milliy qonunchilikka bo'ysungan holda operatsiyalar amalga oshiriladi:

1. milliy qonunchilikka bo'ysunuvchi rezidentlarning mamlakat hududidagi milliy valyutadagi kredit-qarz operatsiyalari majmui (masalan, rezident bankdan milliy valyutada olingan kredit); 2. rezidentlarni chet el valyutasida qarz olish; 3. norezidentlarni milliy tartibga solish tizimi doirasida milliy yoki xorijiy valyutada qarz olish.

Uchala badda ham rezident bank ishtirokidagi operatsiyalar haqida gap boradi.

Jahon moliya bozori yagona bozor shaklida mavjud emas, bu faqat o'zaro bog'liq milliy bozorlarning yig'indisidir.

Xalqaro moliya bozori deganda, kelib chiqishi mamlakatlardan tashqaridagi valyutalardagi kredit-qarz operatsiyalari tushuniladi va shuning uchun ushbu mamlakatlar tomonidan amalga oshirilayotgan operatsiyalar to'g'ridan-to'g'ri davlat tomonidan tartibga solinmaydi.

Jahon moliya bozori birlamchi va ikkilamchi moliya bozorlariga bo'linadi. Ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq, chunki birlamchi bozor ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bilan to'yingan. Birlamchi bozor kapitalni kreditorlar va qarz oluvchilar

(investorlar va oluvchilar) o'rtasida qayta taqsimlashga xizmat qiladi. Ikkilamchi bozorda faqat kontragentlar o'zgaradi, ya'ni:

- * qarz egalari o'zgaradi;
- * dastlabki qarz oluvchilarning resurslari miqdori o'zgarmaydi.

Ikkilamchi bozor qarz majburiyatlarini qayta sotish mexanizmini yaratadi, bu umuman bozor likvidligining oshishiga olib keladi va shuning uchun unga kreditor-investorlarning ishonch darajasi oshadi. Shunday qilib, u butun kredit kapitali bozorining uzluksiz ishlashini ta'minlaydi.

Funksional farqlar asosida (yoki operatsiyaning iqtisodiy mazmuniga qarab) jahon moliya bozori milliy va xalqaro miqyosda pul bozori hamda kapital bozoriga ajratish mumkin.

Pul bozori quyidagilarga bo'linadi:

* banklararo bozor (ya'ni banklararo depozitlar bozori), bu bank muassasalari o'rtasida 1 million AQSh dollarigacha bo'lgan o'zaro qisqa muddatli kafolatsiz kreditlar berish bo'yicha operatsiyalar to'plamidir;

* buxgalteriya bozori-xususiy va davlat sektori (g'aznachilik) boshqaruvi vekselarini, shuningdek boshqa qisqa muddatli majburiyatlarni (boshqa tijorat hujjatlari) hisobga olish.

Kapital bozori quyidagilarga bo'linadi:

- * kredit bozori (kreditlash mexanizmini hisobga oladi);
- * qimmatli qog'ozlar bozori (aktsiyalar bozori va obligatsiyalar bozoriga bo'linadi).

Qimmatli qog'ozlar bozorida ushbu hujjatlar egalarining mulk huquqini tasdiqlovchi pul hujjatlari (aktsiyalar) ushbu hujjatlarni bergan shaxsga nisbatan muomalada bo'ladi.

Evropa fond bozori tarkibida quyidagilar mavjud :

1. pul segmenti; 2. kredit segmenti; 3. qimmatli qog'ozlar segmenti.

Pul segmentining o'ziga xos xususiyati-qisqa muddatga qarz olish (1-3 oylik depozitlar).

Kredit segmenti-katta ulush suzuvchi foiz stavkasi bo'yicha o'rta muddatli ulushga to'g'ri keladi, bu stavka bozorda mavjud bo'lgan stavkaga bog'liq. O'rta muddatli sindikatlangan kreditlar kredit segmentining asosiy vositasi bo'lib, ushbu segmentda ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. Muammo kreditni qaytarib bermaslik xavfi katta.

Kredit segmentida ishlatiladigan foiz stavkasi ikki komponentdan iborat:

* suzuvchi foizlar;

* doimiy stavka (ijobiy va salbiy qiymatga ega bo'lishi mumkin bo'lgan marja).

O'rta muddatli stavka qarz oluvchining maqomiga bog'liq bo'lib, unga muvofiq marja aniqlanadi.

Jahon moliya bozorida taqdim etilgan asosiy xo'jalik yurituvchi subyektlar:

1. korxonalar;
2. aholi;
3. hukumatlar;
4. professional sub'ektlardir.

Ushbu sub'ektlarning barchasi talab tomonida ham, taklif tomonida ham ishlaydi. Ularning har biri sof kreditor yoki sof qarz oluvchidir. Potentsial moliyaviy resurslarning o'rtacha qiymati taxminan 60-65% ni tashkil qiladi va amalda foydaning katta qismi kengaytirilgan takror ishlab chiqarishga yo'naltiriladi. Shunday qilib, korxonalar sof qarz oluvchidir. Aholi qimmatli qog'ozlarga sarmoya kiritadi, obligatsiyalarni sotib oladi, ya'ni sof kreditor sifatida ishlaydi.

Moliya bozorining professional sub'ektlari (moliyaviy vositachilar):

- 1) bozor faoliyatiga xizmat ko'rsatadigan institutlar (shu jumladan investitsiya va dilerlik kompaniyalari).
- 2) oraliq qarz oluvchilar (to'g'ridan-to'g'ri kapital oqimini ta'minlash va ular bilan bog'liq).
- 3) xalqaro tashkilotlar (XVF va boshqalar, ular jahon moliya bozorining boshqa ishtirokchilaridan farqli ravishda ishlaydi).

4) mijozlarning muayyan aktivlarini boshqarish bo'yicha xizmatlarni ko'rsatadigan ishonchli kompaniyalar (qimmatli qog'ozlar paketlarini boshqarish, ishonchnoma idorasi, agentlik fondlari). Bunday kompaniyalarning mablag'lari quyidagilardan iborat:

- * ishonchli kompaniyalarning aksiyadorlik kapitali;
- * ishonchnoma bilan boshqarish uchun qabul qilingan kafolat fondlari;
- * meros fondlari (merosxo'r manfaati uchun egasining vasiyatiga binoan boshqariladigan mablag'lar).

5) sug'urta kompaniyalari (tibbiy, fuqarolik va boshqa sug'urta turlari bilan shug'ullanadi).

6) Milliy banklar.

7) pensiya jamg'armalari davlat va xususiy pensiya to'lovlarini jalb qilish orqali resurslarni jalb qiladi. Ularga ma'lum imtiyozlar, xususan, soliq sohasida berilgan.

8) investitsiya fondlari – o'z aksiyalarini yoki aksiyalarni sotadigan kompaniyalar (tashkiliy-huquqiy shakliga qarab - aksionerlik fondlari va o'zaro fondlar mavjud) yuridik yoki jismoniy shaxslarga, so'ngra tushumni turli xil qimmatli qog'ozlarga investitsiya qiladi. Maqsad-ularni diversifikatsiya qilish orqali qimmatli qog'ozlarning daromad paketini shakllantirish. Foyda kompaniyaning portfeliga kiritilgan qimmatli qog'ozlarning bozor qiymatining o'zgarishiga asoslanadi. Investitsiya fondlarining uch turi mavjud:

- * ochiq fondlar (noma'lum muddatga tuziladi, fond ishtirokchilari yoki aksiyadorlarning qaroriga binoan qo'shimcha aksiyalar chiqariladi, aksiyalarni istalgan vaqtda emitentdan sotib olish yoki to'lash mumkin);

- * intervalli mablag'lar (aksiyalarni sotish va to'lash investitsiya fondi tomonidan belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi);

- * yopiq fondlar (aksiyalarni faqat ular tashkil topgan paytda chiqaradilar, ya'ni qo'shimcha aksiyalar chiqarilmaydi, kapitalning o'sishidan daromad olish uchun olingan mablag'larni qimmatli qog'ozlarga investitsiya qiladi, ulushlarni to'lash faqat

shartnomada ko'rsatilgan muddat tugaganidan keyin sodir bo'ladi, lekin shu bilan birga ulush egasi ikkilamchi bozorda aktsiya savdosini amalga oshirishi mumkin).

9) o'zaro fondlar (o'z ishtirokchilariga ma'lum qulayliklar yaratadi).

10) tijorat banklari-bankdan tashqari sektorning asosiy vositachilari, qimmatli qog'ozlarni, davlatning qisqa muddatli obligatsiyalarini sotib olishadi va ularni o'z portfelida saqlashadi, andarrayting xizmatlarini ko'rsatadilar. Ular birlamchi va ikkilamchi bozor institutlariga tegishli.

11) qimmatli qog'ozlar bozorida o'z qimmatli qog'ozlarini sotishni (joylashtirishni) istagan korporatsiyalar va individual va institutsional potentsial investorlar o'rtasida vositachilik qiluvchi investitsiya banklari hisoblanib, ular milliy bozorda ham, Evropa segmentida ham ishlaydi.

12) investitsiya va dilerlik idoralari o'z mijozlariga ulardan qimmatli qog'ozlarni sotib olish yoki sotish orqali xizmat ko'rsatadilar.

Moliyaviy globallashtirish sharoitida O'zbekiston moliya bozorini rivojlantirish, moliya bozori orqali investitsiya jalb etishni takomillashtirish, moliyaviy instrumenlar likvidligini oshirish, jahon kapital bozoriga integratsiyalashuvni ta'minlash orqali moliyaviy resurslar jalb qilishni kengaytirish, qimmatli qog'ozlar ikkilamchi bozorini rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, fond bozorining qimmatli qog'ozlaridan va ularning eng qulay shakllaridan foydalanish muhim masalalardan biri bo'lib kelmoqda.

O'zbekistonda fond bozorining iqtisodiyotdagi ahamiyatini yanada oshirish maqsadga muvofiqdir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining topshirig'iga asosan "2020-2025 yillarda fond bozorini rivojlantirish strategiyasi"ni ishlab chiqish yuzasidan muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada uyushgan qimmatli qog'ozlar bozorini institutsional va infratuzilmaviy jihatdan yanada rivojlantirish, fond birjasi listing talablarini qayta ko'rib chiqish, fond birjasi va elektron savdo tizimlaridagi komission yig'imga ta'rifini engillashtirish, xususiylashtirish jarayonlarida aktsionerlik jamiyatlaridagi davlat ulushining fond birjalaridagi erkin savdosini tashkil etish kabi masalalar echimi ilgari surilmoqda.

Kapital bozorini yanada rivojlantirish, qimmatli qog'ozlar chiqarilishini ko'paytirish, jismoniy va yuridik shaxslarning fond bozoridagi ishtirokini kengaytirish maqsadida Muhtaram Prezidentimizning 2021 yil 13-apreldagi "Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni hamda 2021 yil 14-apreldagi "Kapital bozorini tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari davlatimizning jahon moliya bozori bilan integratsiyalashuvida iqtisodiy islohotlarning tubdan o'zgarayotganini ko'rsatmoqda.

O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, barcha rivojlanayotgan mamlakatlarda kuzatilayotgan o'xshash jihatlardan biri likvidlikning etishmasligidir. Likvidlik har qanday iqtisodiyot taraqqiyotida muhim omil hisoblanib, u o'z navbatida bir-biri bilan bog'liq jarayonni yuzaga keltiradi, ya'ni chet ellik sarmoyador kompaniya likvid bo'lsa, unga investitsiya jalb qiladi, ayni paytda korhonaga sarmoya kiritmay turib, likvidlikni oshirish mushkul. Bunday o'zaro bog'liqlikni ta'minlash yoki boshqarish professional yondashuvni talab etadi. Davlatimiz rahbarining 2021 yil 13-apreldagi "Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonining 6-bandida nazarda tutilgan "Moliya va investitsiya savodxonligi" Dasturining amalga oshirilishi, "Moliyaviy savodxonlik" o'quv kurslarining fan sifatida joriy etilishi hamda "2021-2023 yillarga mo'ljallangan Moliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish milliy strategiyasi" doirasida investitsiya bo'yicha savodxonlikni oshirish borasidagi amalga oshirilayotgan tadbirlar kelgusida fond bozori sohasida professional kadrlar salmog'ni ortishiga, moliya bozorini rivojlantirish, moliya bozori orqali investitsiya jalb etishni takomillashtirishga hamda jahon moliya bozorida O'zbekistonning munosib o'rin egallashiga zamin yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining murojaatnomasini o'rganish va keng jamoatchilik o'rtasida targ'ib etishga bag'ishlangan ilmiy-ommabop qo'llanma. – T.: "Ma'naviyat", 2018.

2. В.К.Саттаров, С.Р.Алларов (2017). “Razvitiye ekonomiki Uzbekistana v usloviyax irovnykh integratsionnykh protsessov. Nauka, texnika i obrazovaniye”,1(5(35)
3. К.В.Криничанский. “Ekspansiya gosudarstva v ekonomiku i yeyo posledstviya dlya finansovogo rynka”. Korporativnyye finansy – 2013 – 3(27).
4. Malikov T., Olimjonov O. Moliya. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2019.
5. Nurmuxamedova B., Xamdamov Sh. Davlat moliyasi. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2020. – 428 b.
6. CHaldaeva L.A. Finansy. Uchebnik. –M.: “YUrayt”, 2021.
7. Nurmuxamedova B.I. Davlat byudjeti. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2018.
8. Malikov T. Moliya. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2018.
9. Fozilchayev Sh., Xidirov N. Moliyaviy risklar nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2019.
10. Axunova ye. Finansy. Uchebnik. CHast I. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019.